

Panait Istrati – După „Spovedanie”. Singular între extreme

■ ANDREI CRĂCIUN

[University of Bucharest]

Abstract

Study Case – how Panait Istrati „becomes” from a „good Bolshevik” a renegade and „a Fascist”. This article is a synthesis of how Panait Istrati is demonized by Soviet propaganda after the publication of the book-testimony about the USSR „Confession of a Loser” (1929), a synthesis on how to „build” an outcast.

Keywords

Panait Istrati; comunism; Soviet Union; The Bolshevik Revolution; The Confession of a Loser

Panait Istrati este unul dintre primii intelectuali care se proclamă bolșevici, iar la întoarcerea din Uniunea Sovietică (în 1929) se dezică de „revoluție”, avertizând asupra direcției (o imensă tragedie istorică) în care se îndreaptă marxism-leninismul.

Așadar, cu șapte ani înainte de cartea lui André Gide, „Retour de l’U.R.S.S.”, Istrati a scris „Spre o altă flacără. După șaisprezece luni în Uniunea Sovietică. Spovedanie pentru învinși”. Ar fi trebuit să funcționeze ca un semnal de alarmă, dar volumul n-a făcut altceva decât să-l izoleze pe Panait Istrati care devine „un paria” în rândul intelectualilor de stânga din Franța (îndrăgostiți de comunism), să-l izoleze și să-i grăbească sfârșitul. Cum și de ce?

Scriitorul Panait Istrati (1884-1935) are o biografie politică pasionantă. Convertit la mișcarea socialistă la sfârșitul secolului XIX în orașul natal, Brăila, conduce sindicatul muncitorilor din port, participă la o grevă semnificativă în 1910, când se află în fruntea a mii de hamali. Greva nu va fi un succes:

„Luni, 13 februarie, în port începe o grevă, încheiată cu succesul muncitorilor; Istrati face parte din delegația care tratează cu autoritățile. Întrunirile devin, de acum, sistematice. La 28 mai, Istrati este arestat pentru 24 de ore. În primele zile ale lunii

ianie, după o manifestație la care iau parte 5.000 de oameni, se declanșează o grevă generală. Sindicatul redactează un manifest, scris după toate aparențele de Istrati, conducătorul celor 10.000 de greviști. Arestat iarăși, va fi din nou eliberat. După aproape două săptămâni, greva se încheie. Într-un lung serial de articole publicate în *România muncitoare*, Istrati analizează cauzele, desfășurarea și sfârșitul grevei, plângându-se, între altele, și de lipsa de audiență a gazetei socialiste printre muncitori¹.

Panaït Istrati este și unul dintre gazetarii cei mai implicați de la „România muncitoare”, publicația stipendiată de Cristian Racovski. Debutase aici încă din 1906².

Cristian Racovski era un latifundiar cu origini bulgare care a fost liderul mișcării de stânga din Regatul României la începutul secolului XX (și care în 1927 era ambasadorul U.R.S.S la Paris – fiind chemat, chiar în toamna aceluși an, în țară de Stalin, pentru a fi trimis ulterior în exil, la Astrahan, și ucis în 1941, în urma unui proces-mascaradă)³.

Înainte de intrarea României în Primul Război Mondial, Panaït Istrati (bolnav de tuberculoză, inapt medical) pleacă în Elveția, unde se tratează într-un sanatoriu de lângă Lausanne.

Printr-un concurs de împrejurări, după o tentativă de suicid la Nisa în 1921 („Supusul român Gherasim Istrati, în vârstă de 36 de ani, de meserie zugrav, domiciliat în str. Marceau, nr. 15, a încercat să se omoare, tăindu-și beregata cu un brici. Nenorocitul s-a prăbușit peste grilajul scuarului Albert I, ce înconjoară monumentul Centenarului. Din cauza răniilor teribile, a pierdut sânge din abundență, suferind îngrozitor (...). Din nenorocire, a trecut mai mult de o jumătate de oră până să fie alertată poliția și transportat la spital. Sunt puține șanse că va supraviețui. Printre hârtiile sinucigașului s-a găsit o scrisoare în care declară că a vrut să scape de mizeria crâncenă, fiind doborât de griji morale și materiale. A fost internat la Spitalul Saint-Roch, unde i s-au dat îngrijiri.”)⁴, ajunge să întretină o bogată corespondență cu Romain Rolland (laureat al Premiului Nobel pentru Literatură în 1915), care îl convinge să scrie literatură în limba franceză (pe care o învață singur, fără profesor și cărți de gramatică) într-un sanatoriu de tuberculoși.

Panaït Istrati devine un fenomen editorial încă de la debutul în franceză (în limba franceză debutează în 1923 cu „Chira Chilina” în revista „Europe”, condusă de Rolland), cărțile sale înregistrând succes de librărie și de critică⁵.

Încă din 1919, când începe să lucreze la o gazetă din Geneva („La Feuile”), Panaït Istrati se declară bolșevic. Radicalizarea politică a lui Panaït Istrati este în directă legătură cu prezența lui Cristian Racovski în prima linie a „Revoluției bolșevice”.

Acesta este contextul în care în 1927 scriitorul brăilean este invitat să participe la aniversarea a zece ani de la victoria „Glorioasei Revoluții din Octombrie”. Panaït Istrati era, de altfel, și vicepreședinte al unei asociații de „Prietenii ai U.R.S.S”. Formal, oficial, aceasta este calitate în care primește invitația din partea sovieticilor, fiind supus tehnicilor tradiționale de câștigare a bunăvoinței, de convertire într-un agent de propagandă bolșevică⁶.

Prin același tratament au trecut numeroși intelectuali europeni (de la H.G. Wells la A. Gide). Panaït Istrati face pionierat: întors în Franța, după șaisprezece luni în

¹ Mircea Iorgulescu, *Celălalt Istrati* (Iași: Polirom, 2004), 169.

² Vezi Panaït Istrati, *Trei decenii de publicistică – Scăpare de condei 1906-1916* (București: Humanitas, 2004).

³ Vezi Stelian Tănase (coord.), *Racovski. Dosar secret* (Iași: Polirom, 2008).

⁴ „Les Désespérés”, *L'Éclairer du Soir*, 5 ianuarie 1921.

⁵ Panaït Istrati, *Opere I. Povestiri, romane*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, introducere de Eugen Simion (București: Editura Academiei Române, 2003), I. XXV.

⁶ Vezi Angelo Mitchievici, *Umbrele paradisului. Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică* (București: Editura Humanitas, 2011).

Uniunea Sovietică (plecase pentru a participa la aniversarea „Revoluției” și sfârșește prin a sta un an și patru luni, călătorind „aproape liber” prin U.R.S.S., alături de scriitorul grec Nikos Kazantzakis, iubita acestuia (Eleni Samiou) și iubita sa (Marie-Louise Baud-Bovy).

În toamna și iarna anului 1927, Panait Istrati dă suficiente dovezi că este un bolșevic adevărat încât supravegherea la care sunt supuși în mod obișnuit oaspeții de peste hotare devine nesemnificativă. Bolșevicii slăbesc vigilența în cazul Istrati⁷, iar acesta la rândul său va aduna dovezi pentru un adevărat rechizitoriu împotriva felului în care „revoluția bolșevică” este tradusă în practica vieții de zi cu zi a sovieticilor.

Panait Istrati nu este un intelectual din Occident care se refugiază în iluzia unei revoluții proletare care va schimba radical și pentru totdeauna felul în care arată lumea, rupând lanțurile exploatarei și îndreptând nedreptățile. În 1927 este un om la patruzeci și trei de ani, cu peste treizeci de ani de muncă la periferia societății, trecut prin școala vagabondajului, ani de zile a hoinărit prin România și bazinul Mării Mediterane și Europa Occidentală făcând toate muncile imaginabile pentru a supraviețui încă o zi (cel mai des a fost zugrav). Ca atare, privirea sa este a unui om învățat să recunoască viața grea a omului de rând.

Sentimentalul Istrati (care nu a fost membru nici al Partidului Social-Democrat din România înainte de Primul Război Mondial, nici al Partidului Comunist) – fusese de altfel denunțat ca fiind un sentimental de Racovski însuși la un congres al social-democraților⁸, în 1912, iar sentimentalismul un pericol pentru „cauză” – este totodată un om lucid, înzestrat cu conștiință. Iar conștiința nu-l lasă să închidă ochii în fața nedreptăților pe care le-a văzut în U.R.S.S.. Vrea să strige că Uniunea Sovietică a apucat-o pe un drum care duce la tragedie istorică și la farsă, dar asta ar însemna să își piardă toți prietenii (începând cu R. Rolland însuși, convertit și el bolșevism).

Dacă ajunge la Moscova în pelerinaj, în hagiâlăc, crezând în bolșevism, în care își pusese toate speranțele de mai bine pentru clasa socială din care provenea (Istrati crește fără tată, un grec kefalonit, despre care află că a murit când el nici nu împlinise un an, iar mama sa, Joița, este spălătoreasă în Brăila)⁹, scriitorul începe să își pună serioase întrebări abia în primăvara anului 1928, când realitatea începe să i se impună cu toată brutalitatea:

„Pe la jumătatea lui iulie încep să am îndoieli serioase asupra moralității revoluționare a regimului, dar numai îndoieli. Nicio certitudine. Când mă aflu cu cei nemulțumiți, îi văd așa de logici în criticile lor, încât îmi smulg strigăte de indignare; iar când îmi petrec seara cu oficialii, ei îmi opun atari argumente, încât aproape că îmi vine să le cer iertare că i-am bănuț. Nu crâcnesc deci.”¹⁰

La sfârșitul lui 1927 întreprinsese, împreună cu Kazantzakis, o călătorie în Grecia, făcând propagandă bolșevică – amândoi sfârșesc prin a fi alungați din Atena și își reiau călătoria prin U.R.S.S.:

„Pe 31 decembrie 1927, Nikos Kazantzakis și Panait Istrati debarcă la Atena. (...) La spitalul Sotiria, scriitorul efectuează o vizită tuberculoșilor, frații săi de mizerie. La fel, la pușcăria din Syngros sunt prizonierii politici, comuniști în cea mai mare

⁷ Dovezile lui Panait Istrati că este un soldat credincios cauzei bolșevice pot fi citite în articolele și interviurile publicate cu el în presa sovietică în acei ani, antologate în Panait Istrati, *Omul care nu aderă la nimic. Documente din Rusia Sovietică* (vol. I și II), ediție alcătuită, note și comentarii de Zamfir Bălan, selecția documentelor din presa sovietică de Serghei Feodosiev, traducere din limba rusă de Livia Cotorcea (Brăila: Editura Istros, 1996).

⁸ Ideea este surprinsă și de Teodor Vârgolici, în Istrati, *Opere I*, XCI.

⁹ Vezi Panait Istrati, *Opere I*, XCI.

¹⁰ Panait Istrati, *Spre o altă flacăra. Spovedanie pentru învinși*, în Panait Istrati, *Opere II. Povestiri. Romane*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, traduceri de Alexandru Talex, introducere de Eugen Simion (București: Editura Academiei Române, 2003), 819-820.

parte, care primesc vizita sa. Le promite să facă tot ce este în puterea sa pentru ca ei să guste din nou de libertate (...) în urma unei conferințe la Teatrul Alhambra, Istrati provoacă adunarea apărând U.R.S.S. și comuniștii și atacând guvernul grec. Autoritățile grecești (...) replică. Scriitorul român, împreună cu scriitorul grec, acești doi oameni-problemă, sunt somați să părăsească țara.”¹¹

În 1928, însă, Panait Istrati parcă se trezește dintr-un vis în mijlocul unui coșmar. Punctul de cotitură în timpul călătoriei sale prin U.R.S.S. este „afacerea Rusakov”. Socrul prietenului său bolșevic francez stabilit în Leningrad, Victor Serge, un anume Rusakov, suferă o serie de nedreptăți¹² (este dat afară din serviciu și e pe cale să-și piardă locuința, în trena acuzațiilor nefondate că ar fi „contra-revoluționar”):

„Am părăsit familia lui (n.r. – e vorba despre familia lui Alexandru Invanovici Rusakov, care locuia în Leningrad, pe strada Jeliabova, la nr. 19) la 30 decembrie. O cunosc bine. Am văzut-o cum trăiește. Eram la curent cu micile ei necazuri. Știam că o comsomolistă, locuind în același imobil, îl silise (de luni de zile) la procese (și chiar îl denunțase, făcându-l criminal), ca să-l izgonească dintr-o cameră – mai precis un colț de coridor, înapoia băii – unde doarme el – și să i-o ia. Știu că în Uniunea Sovietică, criza locuințelor este gravă și că istoriile de acest gen nu sunt (din nenorocire) rare. Dar iată că mi se aduce la cunoștință un articol revoltător, apărut în *Pravda*, de la Leningrad, la 31 ianuarie, având ca titlul *Șleahta lui Kalaganov*, care se ocupă de această problemă. Izbutesc să-mi fie tradus cuvânt cu cuvânt (...) constat că articolul din *Pravda Leningradului* este o agresiune morală incalificabilă. Și am ajuns să mă întreb cum se poate petrece așa ceva, în a doua capitală a U.R.S.S.?”¹³

Panait Istrati face totul pentru a interveni în favoarea Rusakovilor. Ajunge până la Președintele Prezidiului Suprem al Sovietelor, Mihail Kalinin, care era, teoretic, președinte în U.R.S.S., dar practic era lipsit de putere.

Panait Istrati înțelege că mecanismele noii puteri încurajează în continuare nedreptatea, că – de facto – a fost înlocuită o clasă conducătoare cu o alta, care doar pretinde că acționează în numele muncitorilor. E îngrozit de această realitate și se grăbește să se întoarcă în Occident, cu speranța că, dacă va face cunoscută adevărata stare de lucruri din U.R.S.S., „revoluția” ar mai putea fi salvată (înainte să părăsească U.R.S.S. a scris și două scrisori către unul dintre liderii poliției secrete, Gherson, în care îi cere aprobare pentru a aduce critici situației din Uniunea Sovietică, găsind că acestea vor fi „constructive” – nu primește răspuns).

Ajuns în februarie 1929 înapoi la Paris, Panait Istrati e hotărât să scrie nu împotriva comunismului bolșevic, ci pentru „îndreptarea revoluției”, îndreptare pe care o crede încă posibilă. Deși vrea să se mărturisească, să se „spovedească”, să spună tot ce a văzut și tot ce a înțeles despre Uniunea Sovietică, nu va reuși să o facă decât cu prețul unor mari frământări interioare (corespondența sa cu Rolland din februarie și primăvara lui 1929 arată extraordinara tensiune nervoasă în care se zbătea Istrati¹⁴).

Panait Istrati are în vedere un proiect mai amplu – și anume o trilogie, pe care o va numi „Spre o altă flacăra”. Prima dintre cele trei cărți se numea „Spovedania unui învins. După șaisprezece luni în Uniunea Sovietică” și avea să apară în toamna lui 1935. Era singura din trilogie scrisă de Istrati, celelalte două („Rusia nudă” și „Sovietele 29”, fiind operele lui Boris Souvarine și Victor Serge, la acea dată mai puțin cunoscuți – Souvarine va deveni celebru în Occident cu o biografie onestă a lui Stalin în anii 1930, după ce a fost el însuși un bolșevic exclus din Komintern, iar Serge

¹¹ Jacques Baujard, *Panait Istrati, L'amitié vagabonde* (Paris: Éditions Transboréal, 2015), 115.

¹² Panait Istrati, *Spre o altă flacăra. Spovedanie pentru învinși*, în *Istrati, Opere II*, 858.

¹³ Panait Istrati, *Spre o altă flacăra*, 858.

¹⁴ Vezi Panait Istrati, Romain Rolland, *Correspondence complète inédite (1919-1935)* (Paris: Gallimard, 2019).

va face figura unui pionier între disidenții la bolșevism, iar cartea sa de memorii este remarcabilă¹⁵).

Fiind o voce la Paris, mai ales în cercurile de stânga, întoarcerea sa în Franța este întâmpinată cu invitații de interviuri, iar Istrati se grăbește să le onoreze. Declarațiile sale sunt surprinzătoare deopotrivă pentru stânga pariziană, cât și pentru Moscova. Se întorsese schimbat profund din Uniunea Sovietică. Ultimul său interviu înainte de plecarea din toamna lui 1927 fusese în „Les Nouvelles littéraires”, primul de la întoarcere va fi în aceeași publicație. Plecase la Moscova încredințat că e un bun bolșevic. Venise marcat de toată experiența sovietică și în primul rând de afacerea Rusakov:

„În epocă, Istrati este unul dintre puținele persoane (...) care au stat atât de mult în țara roșie. Poate că Istrati se reține în a spune că roșul acela nu vine de la stele (...), ci mai degrabă de la sângele milioaneilor de victime ale Revoluției”¹⁶

Era 23 februarie 1929 și tonul lui Panait Istrati era cu totul altul: condamna deschis transformarea „Revoluției” într-un monstru birocratic, un mecanism anchilozat în dogme, pe care nu îl poți opri din a distruge destine. Această primă confesiune stârnește nedumerire și îngrijorare în cercurile de stânga pariziene, dar nu are puterea să facă (deocamdată) din scriitor un renegat – Istrati (care condamnă puterea de la Moscova, dar încă mai crede în „opозиția” la aceasta) primește rapid eticheta de troțkist:

„Troțki (n.m. – la momentul la care Istrati dădea acest interviu, Troțki trecuse deja printr-un exil în Kazahstan și apoi fusese obligat să plece în Turcia) sau opозиția reprezintă rezerva de aur a revoluției ruse. Fără această rezervă, nu știu zău cum va exista un progres revoluționar în Rusia. (...) E cea care îngăduie azi toate speranțele revoluționare (...). Pentru mine, Stalin (!) și Troțki sunt în continuare doi buni revoluționari. N-am întâlnit adevărați contrarevoluționari în Rusia, în afara funestului aparat birocratic compus din rozători, comuniști sau fără de partid, care ronțăie mărunț și amenință să dărâme minunata operă ce-a rezultat din Revoluția din octombrie.”¹⁷

Panait Istrati face turul publicațiilor și pe 25 februarie 1929, în „Contre le courant”, se lasă interviuat de Magdeleine Paz și continuă să îi apărarea lui Troțki, prietenul lui Racovski. Urmează un al treilea interviu, în publicația „Monde”, condusă de Henri Barbusse, care este o portavoce a puterii din U.R.S.S. Iar răspunsul de la Moscova nu se lasă așteptat. În aprilie 1929 (cu mai bine de jumătate de an înainte de publicarea „Spovedaniei”) începe o lungă campanie de denigrare a persoanei lui Panait Istrati (denigrarea persoanei fiind primul pas către „compromiterea” ideilor sale)¹⁸. Boris Volin semnează în „Literaturnaia Gazeta” un text violent, intitulat sugestiv „Istrati cu două fețe”.

În același timp, Panait Istrati încă ezita (și sub șantajul sentimental al lui Romain Rolland, căruia îi datora cariera literară, dacă nu chiar salvarea vieții) în a-și scrie mărturisirea. Într-o scrisoare din 24 februarie 1929, deja alarmat de direcția în care se îndrepta Istrati, Rolland îl sfătuia așa:

„(...) mă feresc să fiu prea aspru cu aceia care, fiind însuflețiți de o credință autentică, suportă neîmpliniri în ceea ce au întreprins în grabă, săvârșind greșelile de care sunt scutiți doar cei care nu fac nimic. Să-i ajutăm cât putem! Important este să nu facem nimic care să le dăuneze! În niciun caz nu cutezați să oferiți, printr-un

¹⁵ Vezi Victor Serge, *Mémoires d'un révolutionnaire* (Paris: Seuil, 1951).

¹⁶ Baujard, *Panait Istrati*, 126.

¹⁷ Interviul în *Les Nouvelles littéraires*, 23 februarie 1929.

¹⁸ Vezi Tănase (coord.), *Racovski*, 109.

cuvânt sau printr-o scriere imprudentă, arme ticăloșilor care, pentru scopurile lor murdare, nu se dau în lături de la nimic!”¹⁹.

Panaït Istrati își ascultă, însă, instinctul, ignorându-l pe Romain Rolland. Între cei doi intervine ruptura. Istrati va (de)scrie ce a văzut în Uniunea Sovietică, preferând adevărul prietenului. Pentru el, martor ocular al atâtor fărădelegi și mai ales al „Afacerii Rusakov”, deținătorii puterii în U.R.S.S. erau „bandiți”. Bandiți care întretin nedreptatea, schimbându-i pur și simplu forma în care este împachetată și livrată poporului. Bandiți ordinari, lipsiți de noblețea haïduciei²⁰. Rolland e uluit de această declarație de independență a discipolului. Corespondența dintre cei doi marchează deopotrivă frământările lui Istrati și refuzul lui Rolland de a accepta critica adusă Revoluției bolșevice²¹.

Pe 1 octombrie, brăileanul publică, în „La Nouvelle Revue Française”, „L’Affaire Roussakov ou l’Union Soviétique” („Afacerea Rusakov sau Uniunea Sovietică”), prologul „Spovedaniei”. Rolland îi interzice să se mai folosească vreodată de numele său. Câteva zile mai târziu oficializează astfel despărțirea:

„Nimic din tot ce s-a scris de zece ani încoace împotriva Rusiei, din partea dușmanilor ei înrăiți, nu i-a făcut mai mult rău cât îi vor face aceste pagini. (...) Singurii care să tragă folos din această răzbunare turbată: reacțiunea. Cum de n-ai înțeles asta?”²²

Aceeași stupoare o exprimase Romain Rolland, care știa ideile lui Panaït Istrati, și într-o scrisoare către Marcel Martinet, un apropiat al amândurora (și unul dintre oamenii care îi revizuiău lui Istrati manuscrisele scrise într-o franceză încă precară):

„Cum este posibil să stai în Uniunea Sovietică și să nu vezi sau să nu înțelegi esențialul. Acolo s-a pornit o uriașă construcție, iar duhul jertfei de sine arde în multe inimi”²³

Fostul laureat al Nobelului devenise deja un bolșevic dogmatic, Istrati îi face imputări de natură morală. Se schimbă radical tonul între cei doi. Brăileanul îi descoperise literatura într-un sanatoriu elvețian în anii războiului (de fapt, îl introdusese în opera lui Rolland un ziarist evreu, J. Jehouda). Îl înzestrăse pe Rolland cu atributele omului ideal, pe care îl căutase toată viața, așa că îi scrie o scrisoare în 1919 și încă una la începutul lui 1921. Ambele au tonul unor scrisori de adio și, cea din 1921, chiar așa și era, erau „ultimele cuvinte” înainte ca Istrati să-și taie gâtul în acea grădină publică din Nisa. Dar a supraviețuit și, printr-un hazard, scrisorile ajung în cele din urmă la destinatar, între cei doi legându-se un schimb epistolar care cunoștea iată, în octombrie 1929, această ruptură. Pe tot parcursul lunii octombrie, deși cei doi și-au spus „adio” continuă să-și scrie și să-și facă reproșuri (Istrati și Rolland s-au întâlnit față în față doar cu trei prilejuri, prima dată în 1922 și ultima dată chiar în 1929).

Panaït Istrati, pe bună dreptate, îi spune lui Romain Rolland că nu cunosc la fel de bine Rusia sovietică. Pentru a se pune la adăpost de reacțiile virulente pe care presupunea că le va stârni la Paris „Spovedania” sa, Istrati pleacă în România. Vizitează Valea Jiului, spre a se poziționa încă o dată de partea clasei muncitoare, cu prilejul grevei de la Lupeni. Panaït Istrati scria în gazetele de stânga deja de

¹⁹ Panaït Istrati, Romain Rolland, *Correspondence complète inédite* (1919-1935) (Paris: Gallimard, 2019), 28.

²⁰ Pentru un articol despre tema bandiților și a banditismului în opera lui Panaït Istrati, vezi Alina Andreica, „Bandits and banditry in Panaït Istrati’s fiction”, în Panaït Istrati, *Littérature et société. Literature and society*, (București: Editura ASE, 2021), 149-167.

²¹ Andreica, „Bandits and banditry in Panaït Istrati’s fiction”, în Istrati, *Littérature et société*, 149-167.

²² Andreica, „Bandits and banditry”, 149-167.

²³ Scrisoarea este citată în în Zamfir Bălan, *Panaït Istrati – omul care nu aderă la nimic. Documente din Rusia Sovietică* (Brăila: Editura Istros – Muzeul Brăilei, Casa Memorială „Panaït Istati”, 1996), 114.

douăzeci și trei de ani. Prezența publică a lui Panait Istrati și articolele sale-manifest nu sunt bine primite.

Panait Istrati le este, deci, incomod tuturor. În România era acuzat că face agitație comunistă (!), în Franța tocmai era clasat ca un anti-comunist, iar în Uniunea Sovietică era un troțkist periculos, un renegat pe cale să devină și „fascist”:

„Chiar dacă se auzise de schimbarea sa de atitudine în ce privește regimul de la Kremlin, Istrati rămâne pentru Siguranță un agitator bolșevic periculos, Călătoria îndelungată în U.R.S.S. și declarațiile lui repetate de sprijin pentru Kremlin îl făceau și mai suspect. În același timp, extrem de important este că Partidul Comunist din România se afla în stare de colaps: mai multe facțiuni își disputau puterea. Una era condusă de Marcel Pauker-Luximin, cealaltă de Vitali Holostenco, numit de Komintern, în 1928, secretar general. Mai multe arestări și trădări din interior anihilaseră complet PCdR. Nu întâmplător Panait Istrati – ajuns în România exact în toiul acestei crize – este bănuțit că venea să refacă PCdR sau să *organizeze un nou partid muncitoresc român*, cum scrie o notă a Siguranței. Presa colportează și ea informația (*Curentul, Universul*). Adevărul era altul, mai simplu, și ieșea din așa-numitul *scenariu al clandestinității*. El ținea de o tragedie. Duminică 4 august, minerii de la Lupeni declară grevă., în 5 august ocupă uzina electrică și încep să inunde galeriile. Intervine armata, minerii refuză să-și înceteze acțiunea. În 6 august se trage în plin, cad 21 de morți. Presa descrie abundant evenimentul. Istrati se hotărăște repede. (...) Era o natură impresionabilă.”²⁴

Dar Panait Istrati mai avea un motiv pentru care venise în România: voia să asiste la un proces al comuniștilor (Partidul Comunist fusese declarat ilegal încă din 1924) care avea să fie judecat la Timișoara. Intenționa să se afișeze în boxă alături de cei persecutați în trena convingerilor politice – toate, își imagina scriitorul, probe că nu a abandonat cauza proletarilor:

„Venind în țară pentru câteva săptămâni n-aveam de gând să mă amestec în osul fără lumină al găzetăriei. Știam că la Timișoara avea să se judece un proces al comuniștilor. Mai știam că la Lupeni avusese loc de curând un asasinat în masa, pe care anumiți oameni serioși de la noi îl numesc cu seninătate o nenorocire.”²⁵

Toate vizitele lui Panait Istrati în România după Primul Război Mondial (1925, 1929, 1930-1935) au fost strict supravegheate de Siguranță. Ulterior, la jumătatea anilor 1960, notele Siguranței au fost puse în circulație de cercetătorul Alexandru Oprea, fiind preluate în Occident ca o dovadă că Panait Istrati a fost permanent urmărit și persecutat de Siguranță, fiind unul dintre principalele sale obiective, ceea ce este, însă, o exagerare.

Notele despre brăilean sunt insuficiente fie și pentru a vorbi despre un dosar special Istrati (dar această variantă a persecuției permanente se plia pe așteptările publicului francez din anii 1960, iar teza prinde și face carieră).

Panait Istrati își publicase articolele (cele care declanșaseră furia gazetarilor de genul Șecaru-Crainic) în ziarul „Lupta”. Panait Istrati are în 1929, după mai bine de douăzeci de ani de gazetărie, un stil bine conturat (care nu este semnificativ reformat față de anii de ucenicie în gazetele socialiste de dinainte de război). Rețeta articolelor sale este practic neschimbată de decenii: deplânge viața grea a muncitorilor, „indică vina”, cere dreptate pentru oprimați (într-o manieră patetică). Gazetăria sa este expresia unei revolte integrale. Pentru Panait Istrati, o astfel de cerere (dreptate pentru oprimați) este justificată doar de o bază morală, de o

²⁴ Stelian Tănase, *Clienții lui tanti Varvara. Istoria clandestină* (București: Humanitas, 2008), 112.

²⁵ Panait Istrati, „Lupeni 1929. I. Între Timișoara și Lupeni”, în Panait Istrati, *Trei decenii de publicistică. Între banchet și ciomăgeală. 1919-1929* (București: Humanitas, 2005), 424.

integritate etică. Pentru brăilean, literatura, viața sa în cetate, implicarea sa politică, toate au la temelie principiul „jertfei” care are drept scop nici mai mult, nici mai puțin decât vindecarea întregii „omeniri bolnave”:

„Nimeni între noi nu iubește demagogia. Nimeni nu are scopuri personale de urmărit. Dar iarăși, numeroși sunt în Europa oamenii de conștiință care luptă cu condeii pentru tămăduirea unei omeniri bolnave și pentru întronarea dreptății.”²⁶

Panaït Istrati este izolat și în publicistica din țara natală, nu își găsește, deci, liniștea nici în România (de unde plecase din 1916 și nu mai revenise decât sporadic după 1925). De altfel, la începutul lui octombrie 1929, va fi somat de autorități să părăsească România (după o luptă de stradă între poliție și agitatori de stânga, cu prilejul unei conferințe pe care trebuia să o țină la București, dar care nu s-a mai putut desfășura)²⁷.

Brăileanul își trăise toată viața ca nomad. Fusese un rătăcitor care hoinărise (de bună voie) prin bazinul Mării Mediterane, apoi un – ceea ce am denumi cu un termen contemporan – refugiat economic în Elveția și Franța. Iată-l acum un „nomad ideologic”, respins din rațiuni politice atât de România, cât și de Franța. De altfel, Panaït Istrati se va întoarce în 1930 la Brăila, hotărât să se stabilească definitiv în orașul nașterii sale. O serie de neîmpliniri – financiare (își pierde toată agoniseala în încercarea de a ridica o casă, dar se vede alungat de mai multe ori, fie de rude, fie de prieteni din tinerețe), amoroase (este părăsit de Bilili pentru un medic din Viena) – îl fac să nu reușească să-și găsească nici acum liniștea. Cu o stare de sănătate tot mai precară (suferea de tuberculoză încă din 1911, iar din 1930 boala i se agravează de la un an la altul), Panaït Istrati continuă să rătăcească. Încearcă să ajungă în Egipt în februarie 1930, avea în plan să țină mai multe conferințe, iar iubita sa, Bilili, care era muziciană, ar fi urmat să dea niște concerte. Călătoreau împreună cu prietenul său, scriitorul (socialist și el) A.M. de Jong. Este expulzat din Italia, fiind acuzat că este anti-fascist. Înainte de expulzare a fost încarcerat la Triste, de unde a fost eliberat la intervenția consulului român. Panaït Istrati își găsește tot mai greu locul, de la Moscova se declanșează împotriva sa o campanie de denigrare, urmând mai vechiul principiu – pentru a compromite ideea, trebuie să compromiți omul.

Panaït Istrati este descris drept un arivist fără scrupule care a căutat să se vândă Moscovei, dar, negăsind cumpărător, și-a vândut „condeii” Occidentului. Brăileanul se va trezi din nou în „avangardă”. Este unul dintre primii troțkisto-fasciști din propaganda sovietică, acuzație frecventă în timpul marii terori staliniste din anii 1930.

Panaït Istrati chiar era troțkist în 1929, acestea fiind și limitele „Spovedaniei”²⁸ sale, care are oricum meritul de a fi prima disidență importantă la revoluția bolșevică între intelectualii europeni. Pe de altă parte, Panaït Istrati își scrie „Spovedania” cu intenția mărturisită de „a îndrepta” bolșevismul, cu alte cuvinte de a salva „Opoziția” în care vede „rezerva de aur” a „Revoluției”.

E un fapt: Panaït Istrati va începe să denunțe integral bolșevismul când devine el însuși victimă a regimului, prin campania de presă, care îi întoarce foștii prieteni împotriva sa, îl izolează, îi închide ușile redacțiilor. În noiembrie 1929, la doar o lună de la „Spovedanie” este deja perfect lămurit. La începutul acelei luni, Bella Illyes va semna în „Vetchernya Moskva” un articol intitulat: „Adevărata față a lui Panaït Istrati”²⁹. Sunt de găsit în el toate elementele care compun „portretul oficial” comandat de Moscova. Chiar și cu aceste limite, „Spovedania” lui Panaït Istrati are greutate:

²⁶ Panaït Istrati, „Cauza muncitorilor din Valea Jiului”, în Istrati, *Trei decenii de publicistică*, 423-447.

²⁷ Tănase, *Clienții*, 113.

²⁸ Vezi Panaït Istrati, *Spovedanie pentru învinși. După șaisprezece luni în URSS*, în Istrati, *Opere II*.

²⁹ Tănase, *Clienții*, 166.

„Spovedanie pentru învinși nu-i un pamflet, este o carte tristă, gravă, curajoasă împotriva sistemului totalitarist apărut în urma revoluției proletarietului, aceea care anunța lumii că, în fine, omul este liber pe pământ. Chemat să certifice acest fapt după 10 ani, Istrati – vechi militant socialist – descoperă altceva: frica, delațiunea, teroarea, nesocotirea individului. (...) Orice ar fi Panait Istrati nu acceptă tăcerea. Artistul este, trebuie să fie, un apostol modern el trebuie să-și asume suferința celorlați...”³⁰

În toamna lui 1929, Panait Istrati încasează lovituri din toate părțile, iar cele financiare nu trebuie neglijate. Avea semnat încă din 1924 (încă de la debut Istrati devine un nume tradus) un contract profund dezavantajos cu editura Rieder, care se angajase să îi plătească patru mii de franci pe lună pentru cedarea integrală a tuturor drepturilor de comercializare a cărților sale, inclusiv a traducerilor. Era contractul unui debutant, iar acum Istrati era o vedetă internațională a literaturii. Contractul nu numai că nu fusese revizuit, dar, conform scriitorului, editura nu își îndeplinea nici măcar obligațiile stipulate.³¹

Panait Istrati își va revizui integral pasiunea sa politică. Fusese atras în mișcarea de stânga încă de la sfârșitul secolului XIX, pe când mișcarea nici nu mai avea un Partid (după „trădarea generoșilor” din 1899), fusese la congresul nașterii Partidului Social Democrat în 1910, dar preferă să rămână un apropiat al mișcării ca lider de sindicat în portul Brăila, nu ca membru de partid. În 1916, Istrati (care e scutit militar, în trena tuberculozei sale) pleacă în Elveția, la sanatoriu. Ajunge în Franța și, conform propriei expresii, scriitor de limbă franceză din pur „hazard”. Fără să fie membru al Partidului Comunist, Istrati se socotea bolșevic încă din 1919 (era o adeziune sentimentală, datorată prieteniei cu Racovski). De altfel, în 1928 îl va regăsi pe Cristian Racovski în exilul său de la Astrahan. În 1941 va fi asasinat din ordinul lui Stalin, în urma unui proces-mascaradă. Racovski a avut soarta bolșevicilor din generația sa, intelectualii apropiați de Troțki. Trimis ambasador la Londra și Paris, rechemat în U.R.S.S., trimis în exil „interior” și în cele din urmă omorât într-un proces stalinist, în baza unor acuzații fabricate.

La nivelul anului 1929, în Uniunea Sovietică abia începea epoca lui Stalin (care condusesese, de fapt, U.R.S.S. din 1923, cu un an înainte de moartea lui Lenin, dar având o opoziție puternică). Marea foamete, marea teroare și Gulagul în care aveau să-și piardă viața zeci de milioane de oameni erau pe atunci în viitor. Lui Panait Istrati îi revine meritul că a intuit căderea „idealului” în tiranie. Deși călătoriseră împreună prin U.R.S.S. și fuseseră expuși aceluiași experiențe, scriitorul grec Nikos Kazantzakis va scrie un „Jurnal rusesc” foarte „leninist” – pentru Kazantzakis în numele glorioasei revoluții care va schimba fața omenirii sunt îngăduite unele „excese” în practica revoluționară.

Pentru Panait Istrati, un regim care nu face decât să înlocuiască un tip de nedreptate cu o alta nu este însă acceptabil. Din pricina acestor viziuni diferite, cei doi se vor și despărți și nu-și vor mai vorbi ani de zile. Cu doi ani înainte de moartea lui Istrati, care va surveni în aprilie 1935, vor relua înflăcărat corespondența. Într-o scrisoare din primăvara lui 1933, Kazantzakis îi scrie așa:

„Tu ești flacăra, tu înțelegi tot ceea ce o flacăra poate să vadă (...). Tu arzi și te calcinezi, tu îți îndeplinești datoria de flacăra, cum foarte puține suflete pe acest pământ. Iată pentru ce te prefer luminilor atât de limpezi și așa de reci, gen Romain Rolland. Aceste lumini sunt pure, dar se acomodează prea bine cu confortul vieții; li-e teamă să se agite, să se cheltuiască, să se istovească, să se atingă de noroi. Tu ești, Panaitaki, un om adevărat, cald, fără mănuși, care se risipește ca un haiduc. Dacă

³⁰ Vezi și Eugen Simion, „Introducere”, în Istrati, *Opere I*, XIV.

³¹ Vezi și Bianca Cernat, *Panait Istrati, „omul revoltat”*. Repere pentru o literatură a contestației (București: Editura Muzelului Literaturii Române, 2017), 13.

ai părăsi pământul, el s-ar răci simțitor. Rămâi, consumă-te, mobilizează-ți forțele și gândește-te ca mine, la miracol”³².

Același lucru, reluarea corespondenței în ceasul al unsprezecelea, se va întâmpla și cu Romain Rolland.

Până în 1933, Panait Istrati își pierde toate iluziile cu privire la ideologiile politice și devine „omul care nu aderă la nimic în afara suferinței semenilor săi”³³. Se căsătorește (pentru a treia oară) cu o tânără studentă în fizică-chimie pe nume Marga Izsescu și ultimii ani îi va petrece fie în București (pe strada Paleologu, numărul 3), fie la Sanatoriul Filaret, fie în Franța (găzduit de cizmarul Ghiță Ionescu, care fusese prima sa gazdă pariziană, în 1913, sau pe Coasta de Azur), fie la Mănăstirea Neamț, căzut la pat, îngrijit de călugări. Va muri în aprilie 1935, la Filaret.

Cu doar o jumătate de an înainte să moară, Panait Istrati începe să scrie la „Cruciada românismului”, o publicație a unui grup de foști legionari conduși de Mihai Stelescu, fostul adjunct al lui Corneliu Zelea Codreanu. Istrati îi caționează pe tinerii patrioți de fascism, considerând că au avut doar niște rătăcirii cauze de vârsta lor fragedă (nu aveau încă treizeci de ani). De altfel, foștii legionari se îndepărtaseră de Garda de Fier (Stelescu fi, de altfel, asasinat în 1936 de foștii săi camarazi de politică și arme), iar Istrati (care a publicat mai puțin de o duzină de articole în „Cruciada”³⁴) a avertizat că își va înceta colaborarea (neplătită) cu gazeta, dacă observă vreo alunecare spre extrema dreapta. Acestea ultime articole din viața lui Istrati au adeseori teme politice.

Fără să adere în vreun fel la cauza legionară, Istrati (care era un cosmopolit, un antinaționalist chiar, și un filosemit) de-acum muribund, căzut la pat, vine cu o serie întreagă de reflecții care îi completează biografia politică. În ultimele sale articole, Istrati, care avertizează asupra iminenței unui conflict european, pe fondul radicalizării politice, se arată adeptul unei forme de „aristocrație tehnocrată”. Scriitorul visează la o lume fără partide politice, în care societățile să fie conduse direct de tehnocrați, care pot fi oricând destituiți în cazul în care s-ar lăsa corupți și n-ar mai lucra pentru binele comun.

Panait Istrati, deși foarte bolnav, continuă să scrie (publică în 1932 și 1933 două romane cu teme politice – Casa Thüringer și Biroul de plasare –, inspirate de biografia sa socialist), e prezent în presă, semnează articole, dă interviuri, ține conferințe, întreține corespondență, ia atitudine, e același revotat și spirit polemic dintotdeauna. Una dintre armele sale preferate în această ultimă etapă de creație este publicarea de scrisori deschise. Una dintre ele îi este adresată lui Francis Jourdain, care era vicepreședinte al amicilor U.R.S.S. în Franța și vizita România ca „delegat moral” în cazul procesului profesorului Petru Constantinescu-Iași, un universitar din Chișinău, comunist ilegalist³⁵. Textul se numește chiar „Scrisoare deschisă prietenului Francis Jourdain, vicepreședinte al amicilor URSS-ului în Franța, și în momentul acesta delegat moral în țara noastră”. Scrisoarea bifează toate temele care fac din Panait Istrati un renegat, un izolat, vindecat de bolșevism și calomniat ca fascist. Extremismul „de centru” al lui Panait Istrati este remarcabil aici (deși scriitorul nu era nici „demo-

³² Alexandru Talex, *Panait Istrati: corespondență cu scriitorii străini* (București: Editura Minerva, 1988), 158.

³³ Panait Istrati, „Témoignage sur la liberté. L’Homme qui n’adhère à rien”, *Les Nouvelles Littéraires*, 8 aprilie 1933.

³⁴ Vezi Panait Istrati, *Trei decenii de publicistică. Scrisoare deschisă oricui. Volumul trei. 1930-1935*, ediție îngrijită de Ion Ursulescu (București: Editura Humanitas, 2006), 9.

³⁵ Vezi Adrian Cioroianu, „Un stalinist de catifea: Petre Constantinescu-Iași, militant pro-comunist, abonat la trenurile europene, inculpat într-un proces politic, propagandist al guvernului Petru Groza și pensionar al lui Nicolae Ceaușescu”, în Adrian Cioroianu (ed.), *Comuniștii înainte de comunism: procese și condamnări ale ilegalștilor din România* (București: Editura Universității din București, 2014), 125-168.

crat”, democrația parlamentară fiind considerată de el un regim profund imoral, responsabil, printre multe alte crime, și de Primul Război Mondial – viziunea lui este poate cel mai apropiată de anarhismul romantic teoretizat de Bakunin). De altfel, în corpul scrisorii, Istrati își justifică și prezența printre „cruceați”:

„Dacă ți se va da, ca o dovadă a reacționarismului meu, faptul că aceste rânduri (ca și altele) apar într-un ziar de dreapta, află că astăzi, la noi, numai gazetele de dreapta mai au curajul să fie revoluționare. Cele de stânga, toate, ronțăie, grăunțe la ieslea unei democrații confortabile, apărată de starea de asediu și de cenzură.”³⁶

Răspunsul lui Jourdain închide ceroul: iată-l pe Istrati, în fals, fascist cu „normă întreagă”:

„Nu mai cred în sinceritatea înflăcăării tale dezordonate. Nu te învinovățesc pentru ceea ce nu puteai să fii, pentru ceea ce de altfel nu ai pretins să fii, UN MARXIST. Ți împut ție a nu fi ceea ce mărturiseai că ești: un răzvrătit, un refractar. (...) Anarhist, răzvrătit, nesupus? Să fim serioși! Patriot, antisemit, fascist!”³⁷

Acest text apare în publicația „Monde”, condusă de Henri Barbusse. Este aceeași publicație unde Istrati și-a publicat primele corespondențe de la Moscova, în 1927. Și mai era și portavocea Kremlinului la Paris. Stipendiată direct de Moscova, gazeta stalinistului Barbusse a fost în prima linie a transformării lui Istrati într-un „fascist”. De altfel, aceste atacuri din trena scandalului Constantinescu-Iași marchează o nouă serie de calomnii la adresa lui Istrati, care va muri câteva luni mai târziu (aprilie 1935).

Așa se explică virulența cu care sunt reluate atacurile asupra lui Istrati în 1935. Un astfel de text merită o analiză separată „Le Haidouk de la Sigourantza”, semnat de Henri Barbusse și publicat în „Monde” pe 22 februarie. Istrati nu mai este doar fals marxist, arivist și vândul dușmanilor bolșevicilor, nu mai este nici măcar doar fascist, de-acum este agent al Siguranței. Este un fals ușor demontabil: scriitorul nu a avut niciun angajament cu Siguranța, dimpotrivă a fost permanent considerat periculos și a fost urmărit de agenții Siguranței. De altfel, articolul abundă în minciuni și calomnii:

„(...) Să trecem asupra altor câteva fapte. Începem cu acesta. În 1932, Panait Istrati ia parte, în calitate de ziarist, la Congresul Sindicatelor Muncitorești Unitare, care erau încă legale pe acea vreme. După Congres, el publică atacuri brutale împotriva Sindicatelor Unitare. A fost chiar unul din primii și cei mai vehemenți preconizatori ai punerii acestor Sindicate în ilegalitate și ai întemnițării unui mare număr din militanții lor.

Omul nostru (ii) denunță prin articol de gazetă pe mulți din vechii săi tovarăși, care trăiau în neregulă în orașul Brăila și jucă pe față rolul de provocator. Ca urmare a articolelor lui Istrati, Siguranța românească precedă la numeroase arestări, pe care le aprobă de altminteri prin indicarea altora în ziarul fascist *Curentul*.

După aproape șase luni, Panait Istrati s-a legat oficial de un grup al Gărzii de Fier, secțiunea armată, pogromistă și teroristă, controlată și subvenționată de guvernul hitlerist. După cum se știe, Garda de Fier este aceea care a pregătit atentatul împotriva președintelui de Consiliu Duca. Panait Istrati aparține grupului numit Stelescu și este unul dintre cei trei membri conducători. Ziarul acestui grup, intitulat *Cruciada românismului*, i-a consacrat mai multe numere lui Panait Istrati, iar acesta a publicat numeroase articole (...)”³⁸

³⁶ Vezi Panait Istrati, „Scrisoare deschisă prietenului Francis Jourdain, vicepreședinte al 'Amicilor URSS' în Franța și, în momentul acesta, delegat moral în Țara Românească”, în Istrati, *Trei decenii de publicistică*, 9.

³⁷ Francis Jourdain, „Réponse à Panait Istrati”, *Monde*, 1 februarie 1935.

³⁸ Henri Barbusse, „Le Haidouk de la Sigourantza”, *Monde*, 22 februarie 1935.

Istrati nu-i rămâne dator lui Barbusse (biograf al lui Stalin, o biografie care abundă în falsuri) și în „Cruciada românismului” pe 16 și 21 martie scrie articolul „Obiectivitatea presei ‘independent’-comuniste”:

„(...) Una din caracteristicile comunismului este că, atunci când el nu sfârșește prin a dezgusta de moarte un intelectual cinstit, sfârșește prin a-l tâmpi de moarte.

Cazul din urmă e și al lui Henri Barbusse. Deși bogat, egoist și extrem de atent la drepturile sale de autor, trăind pe picior princiar – vilă feerică cu 15.000 metri pătrați de teren acoperit de pini în Esterel, pe Coasta de Azur; altă vilă, de vară, la Aumont-par-Senlis, precum și un confortabil apartament la Paris –, Barbusse este totuși un om cinstit, în sensul că nu-și vine conștiința pentru bani.

Dar numai în sensul acesta e cinstit. Încolo, la rând cu cel din urmă trepăduș sovietic, e capabil de toate ignomiile. Nicio minciună, nicio lașitate nu-l sperie. Felul său de a servi comunismul se confundă cu cel mai abject servilism, căci în ciuda tuturor afronturilor, vexărilor, umilirilor suferite public la Moscova, el n-a încetat o clipă a se târî la picioarele lui Stalin, numai și numai ca să se poată considera directorul spiritual al comunismului în Franța. (...)”³⁹

În continuare, Panait Istrati demontează punct cu punct acuzațiile lui Henri Barbusse și își sfârșește articolul prin angajamentul că îl va da în judecată pe publicistul și romancierul francez. Nu va mai apuca. Câteva săptămâni mai târziu va muri. Henri Barbusse la rândul său va muri la sfârșitul verii lui 1935.

Deși a fost un act de disidență spectaculos în epocă, „Spovedania” lui Istrati nu a fost înțeleasă. În loc să deschidă o dezbatere serioasă despre „natura răului” în Uniunea Sovietică, volumul a fost marginalizat, iar Istrati a fost redus la dimensiunea unui „caz”, un caz oarecare de „scandal”, o banală neînțelegere în interiorul „familiei comuniste”. Cum și de ce?

Panait Istrati, marginal încă de la naștere, născut la periferie, dintr-o mamă româncă și un tată grec, în afara căsătoriei, rămas orfan de la un an, trăind cea mai mare parte a vieții sale în exil, scriind într-o limbă străină, practicând zeci de meserie ale marginalilor, fără școală (avea doar patru clase primare), dar devenit o voce importantă prin literatura sa autenticistă, sprijinită pe propria biografie „fantastică”, n-a fost înțeles de contemporanii săi.

Pentru comuniști, Istrati a devenit „un trădător” (cu atât mai prețioase cuvintele lui Rolland, la moartea românului, când fostul nobelizat sublinia că Istrati nu a trădat pe nimeni), pentru non-comuniști nu era frecventabil, mai ales că refuza să devină strict un „anti-comunist” preferând să fie în mod egal împotriva tuturor doctrinelor care provoacă suferință semenilor (și care practică politică n-a însemnat și suferință provocată semenilor?).

Onestitatea intelectuală și curajul lui Istrati nu au găsit ecou în epocă (și nici nu au făcut școală în cultura română, scriitorii români ai Uniunii Sovietice umplând vreme de decenii o lungă listă a rușinii complicilor, prin omagiu sau tăcere, cu tirania)⁴⁰, iar postumitatea i-a fost marcată de aceeași carte: „Spovedania”.

„Învins” în timpul vieții, Istrati a fost redus la dimensiunea unui scriitor de romane de aventuri (grație succesului comercial al ciclului său de povestiri cu haiduci), dincoace de Cortina de Fier, opera fiindu-i amputată de însăși centrul ei de greutate – strigătul de revoltă din 1929.

În Franța a fost recuperat târziu, începând cu anii 1960-1970 (când cărțile sale au fost republicate la Gallimard). În România, târziu și incomplet, după 1990. Istoria lui Panait Istrati, rămas singur, departe și de extremele politice și de democrația

³⁹ Panait Istrati, „Obiectivitatea presei ‘independent’-comuniste”, *Cruciada românismului*, 16-21 martie 1935.

⁴⁰ Vezi Mitchievici, *Umbrele paradisului*.

parlamentară, omul care nu aderă la nimic în afara suferințelor semenilor săi, venea ca un ecou dintr-o altă lume, veche și aparent nefolositoare.

În Uniunea Sovietică, Ilia Ehrenburg scria în 1961, la un sfert de secol de la moartea lui Panait Istrati, colportând o serie de falsuri, care dovedeau că scriitorul român nu fusese iertat de bolșevici pentru „trădarea” sa (și nici nu avea să fie):

„Cartea consacrată călătoriei în Uniunea Sovietică nu seamănă deloc cu celelalte cărți ale lui Istrati, se spune chiar că ar fi fost scrisă de alții. Nu știu dacă este adevărat sau nu. Poate că aici și-a spus cuvântul veșnica ușurătate a lui Istrati. Pelerinul s-a supărat: realitatea nu corespundea cu basmul oriental născocit de el. A fost imediat flancat de jurnaliști, de politicieni și de fracționiști; n-a reușit să-și vină în fire că a și devenit o carte de joc pe masa verde.”⁴¹

Criticul literar Eugen Simion nota în prefața „Operelor”, cartea care, la începutul mileniului, a adunat între aceleași coperti (aproape) toate textele literare istratiene traduse în limba română:

„(...) nu putem uita, când judecăm fenomenul Panait Istrati, omul original care a fost. Prin viața și opera pe care a scris-o, el și-a creat un destin, unic în literatura română și, până la un punct, unic în literatura europeană. Istrati răstoarnă prin biografia sa (în care intră și o tentativă de sinucidere și un act răsunător și primejdios de disidență față de stalinismul triumfalist și dictatorial, și prin scrierile care nu fac decât să *fictioneze* experiențele sale, el răstoarnă, zic, toate tipologiile și strategiile scriitoricești cunoscute până la el în literatură. El iese din gropile istoriei sordide și ajunge să judece, cu un curaj incredibil, toate injustițiile istoriei, inclusiv tiraniile, dictaturile, imperiile create în numele libertății. Când are sentimentul că este învins, lansează o etică a omului care nu aderă la nimic, o etică, în realitate, a revoltei necondiționate, totale. Fiul spălătoresei Joița din Brăila n-a avut decât zece ani pentru a scrie. Zece ani în care ghinioanele, eșecurile (doctrinare și intime) au fost mai mari și mai lungi decât succesele sale”⁴².

Panait Istrati și-a trăit viața după principii antice, căutând concomitent binele, adevărul și frumosul. Incapabil de concesii etice, dorind neîncetat libertatea și prietenia, a sfârșit singur, abandonat de aproape toți camarazii, plătind prețul deplinei sincerități, în care intră și o dureroasă vindecare de iluzii politice și utopii (adeziunea sa la bolșevism a fost, de asemenea, strigată pe cel mai patetic dintre tonuri, iar primele sale articole-corespondență de la Moscova sunt opera unui convins și pot fi, așa cum am arătat, fără probleme citate într-o eventuală „antologie a rușinii” – „Mă gândesc cu bucurie că, în sfârșit, mi-am îndeplinit vechiul vis de a veni aici. Am hotărât să mă stabilesc definitiv în Uniunea Sovietică. Cu toate că am multiple legături cu Occidentul, l-am părăsit pentru totdeauna.”⁴³).

Panait Istrati va fi, totuși, reevaluat postum drept ceea ce a fost cu adevărat: posesorul înflăcărat al unei voci lucide, incapabil să tacă în fața răului, minciunii și urâtului. Biografia sa politică ne rămâne – lecție și totodată avertisment. La moartea sa, criticul literar Șerban Cioculescu nota într-un ferpar din ziarul „Adevărul”:

„Nimeni ca dânsul nu s-a cheltuit în energie și în dragoste de oameni. Și totuși, până în clipele din urmă, s-a păstrat treaz, pe meterezele de suferință ale semenilor săi. Înainte de a fi fost ideolog sau scriitor, Panait Istrati a fost un om de omenie,

⁴¹ Ilia Ehrenburg, „Liudi, godî, jizni – Oameni, ani, viață” (Moscova: Sovetskii Pisateli) în Zamfir Bălan, *Panait Istrati – omul care nu aderă la nimic. Documente din Rusia Sovietică (Brăila: Editura Istros – Muzeul Brăilei, Casa Memorială „Panait Istrati”, 1996)*, p. 106

⁴² Istrati, *Opere I*, XXVIII.

⁴³ Acest articol din *Pravda* din 21 octombrie 1927, selectat de Serghei Feodosiev și tradus din limba rusă de Livia Cotorcea a fost citat și în Bălan, *Panait Istrati*, 131.

purtat pe toate drumurile, sângerat pe toate calvarele. Un Ahasverus modern, ivit în ținutul cosmopolit al Brăilei, fiu pribeag bătut de vânturi, în ceasul al unsprezecelea întors la culcușul care i-a lipsit totdeauna. Panait Istrati a fost o cutie de rezonanță în care au vibrat mesaje umaniste.”⁴⁴

BIBLIOGRAFIE

ANIC, Fd 95, D 9796, vol. 1.

Barbusse, Henri, „Le Haidouk de la Sigourantza”, *Monde*, 22 februarie 1935.

Baujard, Jacques, *Panaït Istrati, L’amitié vagabonde* (Paris: Éditions Transboréal, 2015).

Cernat, Bianca, *Panaït Istrati, „omul revoltat”. Repere pentru o literatură a contestației* (București: Editura Muzelului Literaturii Române, 2017).

Cioroianu, Adrian (ed.), *Comuniștii înainte de comunism: procese și condamnări ale ilegaliștilor din România* (București: Editura Universității din București, 2014).

Crainic, Nichifor, „Un om nesperios”, în *Curentul*, 29 septembrie 1929.

Mitchievici, Angelo, *Umbrele paradisiului. Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică* (București: Editura Humanitas, 2011).

Iorgulescu, Mircea, *Celălalt Istrati* (Iași: Editura Polirom, 2004).

Istrati, Panait, „Scrisoare deschisă prietenului Francis Jourdain, vicepreședinte al Amicilor URSS-ului în Franța, și în momentul acesta, delegat moral în țara românească”, *Curentul*, 14 ianuarie 1935.

Istrati, Panait, „Témoignage sur la liberté. L’Homme qui n’adhère à rien”, *Les Nouvelles Littéraires*, 8 aprilie 1933.

Istrati, Panait, „Obiectivitatea presei ‘independent’-comuniste”, *Cruciada românismului*, 16-21 martie 1935.

Istrati, Panait, *Omul care nu aderă la nimic. Documente din Rusia Sovietică (vol I și II)*, ediție alcătuită, note și comentarii de Zamfir Bălan, selecția documentelor din presa sovietică de Serghei Feodosiev, traducere din limba rusă de Livia Cotorcea (Brăila: Editura Istros, 1996).

Istrati, Panait, *Spovedanie pentru învinși. După șaisprezece luni în URSS*, în Panait Istrati, *Opere II. Povestiri, romane*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de Teodor Vârgolici, introducere de Eugen Simion (București: Editura Academiei Române, 2003).

Istrati, Panait, *Trei decenii de publicistică – Scăpare de condei 1906- 1916* (București: Humanitas, 2004).

Istrati, Panait, *Trei decenii de publicistică – Între banchet și ciomăgeală 1919-1929* ediție îngrijită de Ion Ursulescu (București: Humanitas, 2005).

Istrati, Panait, *Trei decenii de publicistică – Scrisoare deschisă oricui 1930-1935*, ediție îngrijită de Ion Ursulescu (București: Humanitas, 2006)

Jourdain, Francis, „Réponse à Panaït Istrati”, *Monde*, 1 februarie 1935.

Tănase, Stelian, *Clienții lu’ tanti Varvara. Istorie clandestine* (București: Editura Humanitas, 2008).

Tănase, Stelian (coord.), *Racovski. Dosar secret* (Iași: Editura Polirom, 2004).

Șeicaru, Pamfil, „Ah, Panait, Panait”, *Curentul*, 30 septembrie 1929.

⁴⁴ Șerban Cioculescu, „Panaït Istrati”, *Adevărul*, 18 aprilie 1935.